

ELITOLOGIYA VA FUTUROLOGIYA (M.YANG, S.LEM, E.TOFFLER
NAZARIYALARI)

Sadullayev Baxtovar Xurshidovich

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Elitologiya va futurologiya haqida fikr yuritiladi. Futurologiya insoniyat jamiyatining o'tmishi va bugunini va uning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan tabiiy fan. Boshqa tomondan, futurologiya ijtimoiy harakatning vazifalarini, maqsadlarini, yo'nalishini ko'rib chiqadi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bashorat qiladi.*

Kalit so'zlar: *futurologiya, konsepsiya, bashorat, pessimism, mexanizm, ko'nikma, tarix, jamiyat.*

Futurologiya (lot. futurum — kelajak va logiya) — keng ma'noda — insoniyat kelajagi, umumbashariy muammolar haqidagi umumiy konsepsiya yoki tasavvurlar majmuasi; tor ma'noda — ijtimoiy jarayonlar hamda fan-texnika taraqqiyotiga oid sohalardagi jarayonlarni izchillikda o'rganish va kelajagini bashorat qilish imkoniyatini beradigan fan sohasi, “bashorat qilish” so'zining sinonimi. 1943-yil nemis sotsiologi O. Fleytxeym “F.” terminini kelajak haqidagi fan sifatida ishlatishni taklif qilgan. Hozirgi vaqtda F.da 2 asosiy yo'nalish kuzatiladi. 1-yo'nalish — “ekologik pessimism” tarafdorlari insoniyat rivojining salbiy oqibatlarini bashorat qilsalar, 2-yo'nalish — ilmiy-texnikaviy optimizm namoyandalari texnologiya taraqqiyotining ijobiy imkoniyatlari asosida insoniyat sivilizatsiyasini saqlab qolish mumkin, deb hisoblaydilar.

Insoniyat uni ertaga nima kutayotganini bilishni xohlaydi. Bu qiziqish tafakkur paydo bo'lgandan beri mavjud. Shu yo'lda ular yulduzlarni kuzatib ertangi ob-havoni, kuzning qanday kelishiga qarab qishning qanday bo'lishini bilishga, jonivorlar harakatlariga qarab falokatlardan ogoh bo'lishga uringanlar. Kelajakka bo'lgan intilish nafaqat tabiatga nisbatan, balki insonlar taqdirini bilishga ham qaratilgan edi. Bu yo'lda folbinlar, munajjimlar faoliyat ko'rsatgan. Antik adabiyotni kuzatadigan bo'lsak ham voqealarni oldindan bilishga bo'lgan harakatlarni yaqqol ko'ramiz. Sofoklning «Shoh Edip» asarini olib ko'raylik. Unda yangi tug'ilgan chaqaloqning taqdiri aytib beriladi va bu bashorat oxir-oqibat yuzaga chiqadi.

Bugungi kun odamini ham kelajak qiziqtiradi. Lekin bu jarayon anchagina ilmiy tus olib, fan sifatida shakllangan. Ilmiy bashorat qilishni yaqin o'tmishning mevasi desak, xato qilamiz. Uning ildizlari ancha chuqur tomir otgan. Bir xitoy mutafakkiridan shogirdi so'ragan ekan:

- Kelajakni oldindan bilib bo'ladimi? Men bunga shubha qilaman.

Shunda ustoz javob beribdi:

- Tasavvur qil, sening uzoqdagi bir do‘sting kasal. Ikkita ot turibdi. Biri ozg‘in, uzoq yo‘lga chidamaydi. Ikkinchisi baquvvat, yaxshi yem yegan, uzoq yo‘lga yaroqli. Qay birini minasan?

- Albatta, ikkinchisini.

- Unda nega kelajakni oldindan bilib bo‘lmaydi deyapsan?!

Darhaqiqat, kelajak bugunning davomi, bugunning mahsulidir. Uni o‘zimiz yaratamiz. Bugun nafaqat oddiy odamlar hayotida, balki davlatlarning uzoq vaqtga mo‘ljallangan siyosati, uzoq vaqtlik dasturlarida ilmiy prognozlash (asoslash) juda ahamiyatli ekanidan xabaringiz bor.

«Futurologiya» termini lotincha «futurum» - «kelajak» va yunoncha «logos» - «fan» so‘zlaridan olingan bo‘lib, kelajakni ekstra-polyatsiya (narsa va hodisaning bir qismini kuzatish asosida olingan, xulosalarni uning boshqa qismiga yoyish yoki tatbiq etish) yo‘li bilan mavjud texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy holatni tahlil qilgan holda oldindan aytib berishga harakat qiladi.

O‘zbekiston milliy entsiklopediyasida yozilishicha, futurologiya ikki yo‘nalishda shakllangan. Birinchi yo‘nalish - ekologik pessimizm tarafdorlari insoniyat rivojining salbiy oqibatlarini bashorat qilsalar, ikkinchi yo‘nalish - ilmiy-texnikaviy optimizm namoyandalari texnologiya taraqqiyotining ijobiy imkoniyatlari asosida insoniyat tsiviliza-tsiyasini saqlab qolish mumkin, deb hisoblaydilar.

«Futurologiya» terminini sotsiolog Osip Flektxaym fanga kiritgan. U 1943 yili do‘sti, olimlardan biri Oldosu -Xaksliga yozgan xatida ushbu termini ishlatish tashabbusi bilan chiqadi va Xakslini ma'qullaydi.

Birinchi ilmiy bashorat qilishga urinishlar XIX asr oxirida paydo bo‘lib, Geogr Ermanning «Germaniya 2000da» (1891), Ivan Bliinning «Kelajakdagi urush va ularning iqtisodiy oqibatlari» (1897), Gyustav de Molinarining «Kelajakdagi jamiyatni siyosiy va iqtisodiy tashkil qilishning xomaki chizmasi» (1899), «Gerbert Uellsning «Oldindan -zavqlanish» (1901) kabi asarlar yaratilgan.

«Futurolog» atamasi mo‘jizaviy tarzda bashorat qilishni bildirmaydi, balki mavjud voqelikning taraqqiy qilish darajasi, tezligi, o‘zgarishlarning oqibatlarini tahlil qilib o‘rganadi. Hozirda futurolog sifatida tan olingan olimlar bor. Ular asosan texnologik an‘analarni o‘zlashtirgan va o‘z kitoblarida kuzatish natijalari, fikr va xulosalari, bashoratlarini keltirib o‘tishgan. Shunday mutaxassislardan biri Olvin Tofflerdir. Uning «Madaniyat iste'molchilari», «Uchinchi to‘lqin nazariyasi», «Kelajak bilan to‘qnashuv» kabi asarlari mashhur.

O.Tofflerning «Kelajak bilan to‘qnashuv» kitobi 1970 yillarda yozilgan bo‘lishiga qaramay haligacha o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Bu asarda yaqin kelajakda insoniyat hayotida kechadigan o‘zgarishlar va ularning oqibatlari haqida so‘z boradi. Mavjud voqelik asosida xulosa chiqarilgan. «Evrilishlar ayni hayotning o‘zi demakdir. Ammo quyushqonni tark etib erkinlikka chiqib olgan o‘zgarishlar jilovlab

bo'lmaydigan va boshqarishga ko'nmaydigan, borgan sari tezlashib boruvchi va insonning nafaqat jismoniy, balki qaror qabul qilishdagi psixologik mexanizmlarini ham barbod qiluvchi, hayotga yot, insonga dushman hodisalardir».

Jamiyatimizda yuz berayotgan va yuz bermoqchi bo'layotgan yangiliklar, biz ko'rib turgan -dunyoni butunlay ostin-ustun qilib tashlaydi. Toffler yashash sur'atining tezlashishini bashorat qilar ekan, ma'lum bo'lgan, butundunyo shaharlashuv jarayoni, ishlab chiqarishning o'sishi, yangidan-yangi iste'mol buyumlarining ko'pa-yishi kabi ma'lum faktlarga tayanadi.

Olim Kurt Karem «Biz yigirmanchi asr odamlari insoniyat tarixida besh ming yil davom etgan bir davrni xotimalaymiz» deydi. Kennet Boulding esa XX asr tarixdagi eng muhim burilish nuqtasi ekanini isbot qilar ekan, shunday deydi: «Bugungi dunyo... men tug'ilib ko'z ochgan dunyodan tubdan farq qiladi. Bu farq men tug'ilgan dunyo bilan Yuliy Sezar dunyosi o'rtasidagi farqdan kam emas. Agar insoniyat tarixiga bugungi kun nuqtai nazaridan qarasak, men bu tarixning qoq o'rtasida tug'ilganman, desak bo'ladi. Dunyoga kelmasindan oldin qancha hodisotlar sodir bo'lgan bo'lsa, men tug'ilgandan beri shuncha hodisot o'tdi».

XXI asrga kelib esa hodisalarning ro'y berish sur'ati, jarayonlarning uzluksiz ravishda kechishini kuzatayapmiz. Axborot olish va axborot uzatishning yanada osonlashishi, internetning kirib kelishi, uyali aloqaning keng tarqalishi, masofalarni pisand qilmayapti.

Olvin Toffler «Oson almashtirsa bo'ladigan inson» iborasini ishlatadi. Bu borada psixolog Kortni Tolning fikri e'tiborga loyiq: «Uncha ko'p bo'lmagan odamlar bilan yaqin munosabatlarga asoslanadigan barqarorlik samarasiz bo'lib chiqadi... Harakatchanlikning bundan keyingi kuchayishi va odamlarning o'zaro juda tez do'stlik o'rnatish qobiliyati hamda shu qadar tez uni to'xtatib qo'yish yoki shunchaki unutish shunga olib keladiki, kelajakda o'tmish uchun xarakterli bo'lgan bir nechta ko'p yillik do'stona munosabatlar o'rnini ko'pgina qisqa muddatli do'stlik aloqalari egallaydi».

Bu bashorat bugungi kunda ro'yobga chiqdi. Internet saytlarida siz o'zingizga osongina do'st topasiz, bugun u bilan virtual olamda dildan gaplashasiz, do'st tutinasiz, lekin ertaga u bilan gaplashishning imkoni yo'q. Shu bois insonning inson oldidagi qadri yo'q, munosabatlar mo'rt.

Insonning inson oldidagi qadri yo'qolishini buyumlarning qadrsizligi bilan izohlash mumkin. Masalan, har bir inson oxirgi chiqqan telefonni sotib olgisi keladi. Chunki bunisi oldingidan yaxshi, uning funktsiyalarida ko'proq qulayliklar mavjud. Shunday qilib, eski telefonning qadri yo'qoladi (garchi uni biror yaqin odamimiz sovg'a qilgan bo'lsa ham).

Shuningdek, bir marta foydalanish mumkin bo'lgan idishlarning ko'payishi chaqaloqlarning bir martalik tagliklari, konserva qutilari, saqich qog'ozlari, yangidan-yangi ki-yimlarning modaga chiqishi buyumlarga bo'lgan sovuq munosabatni shakllantiradi. Kelajakda esa buyumlarning ahamiyatsizligi kuzatiladi.

Kelajakda insonning boylikka, moddiylikka bo'lgan munosabati ham o'zgarishi kutilmoqda. «Intellectual mulk hamma moddiy boyliklardan ustun bo'ladi. Inson qandaydir moddiy manbaga ega bo'lmagan holda jahd qilib boylik yaratadi», deydi Toffler.

Insoniyat yaqin kelajakda axborot oqimining kuchaygan to'liqlari orasida qolishi kutilmoqda. Mutaxassis Robert Xilyard quyidagi hisob-kitobni keltiradi: «Hozirgi sur'atlar saqlanib qoladigan bo'lsa, bugun tug'ilgan go'dak kollejni tugatayotgan paytda mavjud axborotning hajmi to'rt baravar ko'payadi, u ellik yoshga to'lganda esa bilimlar miqdori 32 martaga oshadi. Buning ma'nosi shuki, jamiki inson bilimlarining 97 foizi go'dak tug'ilgandan keyin dunyoga keladi».

Bugun axborot omili va uzatish shu qadar osonlashganki, kompyuter qarshisida o'tirib, dunyoning qay burchagida qanday voqea sodir bo'layotganini bilish mumkin. Qadimda ham voqealar yuz bergan, lekin uni bilish imkoni mavjud bo'lmagan. Masalan, Misr ehromlarining borligini Gerodot o'z «Tarix» kitobida yozmaguncha, qariyb 2000 yil davomida dunyo bilmagan. Bir so'z bilan aytganda, kelajak insonga juda ko'p imkoniyatlarni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Эволюционная футурология: Мегатренды планетарного развития, Эдуарда Витола
2. <https://www. Researchgate.net>
3. <https://uz.scienceforming.com/10785650-what-is-futurology>
4. <https://kompy.info>
5. <https://arxiv.uz>
9. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF PREPARING BOYS FOR FAMILY RELATIONSHIPS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. 湖南大学学报 (自然科学版), 48(8).
10. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2023, June). Language and computer in the development of communicative competence of school children. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
11. Olimovich, A. S. (2023). DINIY VA DUNYOVIY BILIMLAR ASOSIDA AJRIM SABABLARINI YOSHLARNI OILAGA TAYORLASHDA YETKAZIB BERISH. IJODKOR O'QITUVCHI, 3(26), 335-338.
12. Арипов, Ш. О. (2022). Ёшларни оилага тайёрлашда оилада эр ва хотиннинг айрим мажбурият ва бурчларини қонуний жиҳатдан тушунтириш. Academic research in educational sciences, 3(1), 68-75.
13. Olimovich, A. S. (2023). The Role of Parents in the Formation of Young People and the Imagination of the Family. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(4), 4-8.

14. Aripov, S. O. (2020). SOCIO-PSYCHOLOGICAL ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE FAMILY IN PREPARING CHILDREN. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 311-313).

15. Матякубов, Р., Урмонов, С., Касимова, Х., & Каримов, Ш. (2020). Гидрирование дифурфурлиденацетона на палладиевых катализаторах. Universum: технические науки, (3-2 (72)), 37-39.

16. Abdullayeva, U., & Urmonov, S. (2022, October). WAYS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ENVIRONMENTAL EDUCATION BY SOLVING ISSUES RELATED TO ECOLOGY IN CHEMISTRY LESSONS. In Conference Zone (pp. 69-71).

17. Матякубов, Р., Урмонов, С., Касимова, Х. Х., Абдисаматов, Э. Д., & Исмоилов, Ш. Ш. У. (2019). Защита бетонной поверхности от воздействия агрессивных сред. Universum: технические науки, (11-2 (68)), 5-7.

18. Матякубов, Р. М., Урмонов, С. М., Исмоилов, М. Ю., & Ўктамова, Д. О. (2020). СИНТЕЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВ ФЕНОЛОФОРМАЛЬДЕГИДНО-ФУРАНОВЫХ СВЯЗУЮЩИХ. Universum: технические науки, (11-3 (80)), 72-76.